

In flarden en brokstuksgewijs

Opsporen, benoemen en presenteren van immaterieel cultureel erfgoed volgens *Kumpulan*.

We vallen met de deur in huis: hoe is hieruit een presentatie te maken? En –daaraan voorafgaand: hoe zijn deze banden te ontsluiten? Zijn dit hypothetische vragen? Helaas nee. Wat u zag, waren 3 minuten uit het Kumpulanarchief. 3 minuten uit de ruim 120 uur *talking heads*, groepsgesprekken van bij elkaar wel 270 Indische mensen die elkaar hun herinneringen vertellen. Wat u zag is de bron, mijn bron, de bron die ik samenstelde. Daarop hebben de vragen over ontsluiting en presentatie betrekking. Waarom deze bron? Omdat mijn subsidiënt, Directie Cultureel Erfgoed van OCW, de opdracht formuleerde “de Indische cultuur op te sporen, te benoemen, te ontsluiten dus, en te presenteren. De immateriële cultuur wel te verstaan, zoals deze in persoonlijke verhalen is neergelegd. Waarom heb ik dan niet een keurige bron gemaakt? Van overzichtelijke verhalen en veelzeggende vertellingen? Tja, omdat ik dan de Indische cultuur niet zou hebben opgespoord. En dat moest wel. Maar toen rezen dus die vragen.

Ja, dat was wel sneu. Wie een cultuur wil opsporen moet zich in die cultuur begeven, deelnemer zijn of worden, omdat je anders niet weet wat je moet opsporen. Voor mij als Tweede Generatie Indische was dat niet het moeilijkste deel van de opdracht. Door geboorte behept met een voordelig uiterlijk, etnisch gesproken dan; door mijn opvoeding en vorming binnen de Indische cultuur gezegend met ervaringskennis, intuïtieve kennis over mijn cultuur; en door mijn ervaringsdeskundigheid, dat is *intelligent* geïntegreerde academische en ervaringskennis, was ik voldoende toegerust voor die eerste fase van het project. Maar toen rezen dus die vragen, in de 2^e fase, ná het vormen van de bron, ná het bekijken van de 105 mastertapejes waarop mijn bron is vastgelegd. Want zeg nou zelf. Wat moet je hiermee? Wat kun je hiermee? Alleen al technisch. Die *heads* praten maar door elkaar, zijn vaak onverstaanbaar, bewegen fout door het beeld, nemen het woord zonder op de camera te wachten, praten niet in de microfoon. Dit is toch letterlijk

niet om aan te zien of te horen? Hoe maak je daar een fatsoenlijke presentatie van? En hoe ontsluit je dat, mocht een eventuele geïnteresseerde een presentatie over de Indische immateriële cultuur willen maken?

Opsporen

Bij het vormen van de bron had ik geen last van deze –bijkans existentiële –vragen. Toen ben ik gewoon, op z'n Indisch, de mensen gaan opzoeken die ik in de loop van mijn directeurschap van het IWI heb leren kennen. Want waar kun je een cultuur beter opsporen dan bij de cultuurdragers zelf? Ik organiseerde kumpulans, informele bijeenkomsten van Indische mensen, waarin ik groepsgesprekken voorzat. Want waar kun je beter het onderscheid maken tussen individuele en cultuurbepaalde items dan in een groep? En dan nog wel groepen die zich vrijwillig verzamelen onder de noemer Indisch. Het vraagstuk over wie of wat Indisch is, was daarom verder niet aan de orde: iedereen die zich Indisch noemde of wilde noemen had entree tot de kumpulans.

De grens lag eerder praktisch. Want voer maar eens groepsgesprekken met 30 mensen, die ook nog getapet moeten worden. Of probeer maar een 50 mensen in een zaaltje van 4 x 4 te proppen. 't Kan wel, maar wat levert het op? Voorzien van een heus Protocol, om de gesprekken en de kumpulans te structureren trokken we langs een keur aan vreugdeloze zaaltjes, *so called* caféachtige ruimtes of buurthuizen die je nog geen hanggroepjongere zou toewensen, maar die wij behulp van spullen uit onze Kumpulankit moeiteloos sfeervol maakten door ze van Indische accenten te voorzien. We praatten nooit over het Indische tijdens de kumpulans. De gespreksdeelnemers haalden hun herinneringen op van toen ze een jaar of 7, 8, 9 waren, gewoon over het dagelijks leven. En die gesprekken namen we op video op, zodat ik ze later terug kon zien. Uit die videobanden koos ik later het gemeenschappelijke, de groepsitems, al die fragmenten waarin de gespreksgenoten op elkaar reageerden met instemming, afwijzing, aanvullingen, ontroering, herkenning

of juist verbazing. Ik koos alleen de reacties op persoonlijke herinneringen verteld in de ik-vorm, niet op meningen, opvattingen, waardeoordelen etc. Was frikkerig-streng in het afwijzen van fragmenten met zinnen als: “In Indië was altijd...” Sorry hoor, zei ik dan hardop, het gaat om wat jij deed, op dat ene moment, wat jouw moeder zei tegen jou, die ene keer. Zo scheidde ik –via de banden dus- de cognitieve herinneringen van de emotionele en de hyperindividuele van de groepsbe-paalde. Wat ik overhield beschouwde ik als Indische ‘cultuurherinneringen’, de bronnen van immateriële Indische cultuur.

Toen pas ging ik kijken en luisteren waar de geselecteerde fragmenten over gingen. En sloeg de twijfel toe. Hoe is dit te ontsluiten? Hoe presenteer je de immateriële Indische cultuur op basis van deze bron van *talking heads*? Begrijpt u wat er gebeurde? In de 2^e fase van het project, die van het benoemen en ontsluiten, wierp de 3^e fase, die van het presenteren van de opgespoorde cultuur,

z’n slagschaduw vooruit. Aan den lijve ervoer ik weer eens dat leven *tussen* twee culturen een witte, westerse mythe is over allochtonen, die overigens in het leven is geroepen door onze nationale Indo Rob Nieuwenhuys. Hoezo *tussen* culturen. Wij leven *in* diverse culturen. En wat meer is: die culturen leven *in* ons. Net als bij een tweetalige die onvermoeibaar, automatisch en *in zichzelf* het taalregister aanboort van de ander om verstaan te worden, en hoe sneller die registerwisselingen zich voltrekt, hoe geïntegreerder de bicultureel lijkt. Ik daarentegen desintegreerde zowat. Zo sterk was ik *in mijzelf* bezig de bron te vervuilen die ik net had aangelegd, door er naar te kijken met de ogen van ‘de ander’. Ik zag wat u net zag: chaos, of iets welwillender: keurig gemonteerde verhaalfragmenten met kennelijk grappige of veelzeggende anekdotes. Hoort u wel? Ik zei: kennelijk. Het zweet brak me uit. Ik zag me al in de weer met van die enorme tekstborden bij elk gekozen fragment, vol pedante uitleg en betweterige ‘duiding’, zoals gebruikelijk bij

onbegrijpelijke exposities. Want een grappige of veelzeggende anekdote kan wel grappig of veelzeggend zijn, maar dat moet je wel eerst snappen! In de woorden van ons nationaal orakel: je ziet het pas als je het door hebt. Immaterieel cultuurgoed is net als buitenspel. Je hoort het niet, wanneer je het niet al door hebt. Verhalen spreken *niet* voor zichzelf. Vertellingen -én hun vertellers- zijn niet *vanzelfsprekend*. Zodra je ze verzameld hebt, luidt de vervolgvraag: wat vertellen ze nu eigenlijk? Hoe ontsluit ik dat wat ze vertellen. En hoe presenteer ik dat?

Benoemen en ontsluiten

Nu had ik het probleem van de 2e fase, benoemen en ontsluiten, natuurlijk ook heel praktisch kunnen oplossen. Door de banden te 'loggen', dus in fragmenten op te delen, en elk fragment van een paar traditionele trefwoorden te voorzien. Zoals: dagelijks leven, huiselijk leven, Djocja 1924, ochtend, ontbijt, vruchten. Alleen, dat is wel Nederlands-praktisch, maar niet Indisch-

praktisch. Indisch-praktisch voor dezelfde fragmenten is: achtergalerij, achtererf, zonsopgang, nasigoreng, haverhout, mangga. Net effe anders dus. Maar in zo'n Indische thesaurus zou weer geen een niet-Indisch mens kunnen zoeken. Benoeming en ontsluiting voor de ene groep is buitensluiting van een andere groep, weet mijn ervaringsdeskundigheid, opgedaan bij het IWI. En buitensluiting betekent non-interesse. Op het IWI komen alleen mensen die al interesse voor het Indische hebben. Dus Indische mensen voor hun eigen familiegeschiedenis, en voorts een enkele documentairemaker, wetenschapper en wat scholieren. Die laatste groep komt niet eens zozeer uit interesse, maar uit eigenbelang: een onderzoek, een radioprogramma, een werkstuk, en dan al. Is dat erg? Nee, dat is niet erg, dat is gewoon zo. Al verzamel je 10.000 banden barstensvol immateriële Indische cultuur, geen mens is, volgens mijn ervaringskennis zomaar in het Indische geïnteresseerd. Tót ... je d'r nasigoreng instopt.

Hebt u het door? Eens at niemand hier nasigoreng. Nu wel. Hoe kén dese? Dat weet niemand, de geschiedenis van de nasigoreng in Nederland is nog niet geschreven. Ik heb wel een herinnering. Uit de jaren vijftig in Den Haag. Wat maak je daar, vroeg onze buurvrouw, 't ruikt zo lekker. "Nasigoreng" zei mijn moeder. Wat is dat? "Nou dit". Hoe smaakt dat? "Nou zo, proef maar". "The *proof of the nasigoreng is in the eating*", zeggen de Engelse Cruyffen, ook niet vies van een kolonie. En wat je lekker vindt, dat smaakt naar meer. Daar valt niets meer aan te ontsluiten, dat ontsluit zichzelf. De Indische cultuur moest zichzelf ontsluiten, begreep ik. En wel door zichzelf te presenteren. Dus niet door uitleg, maar door deelname van de ander, zonder woorden, het benoemen voorbij. Zelfpresentatie is sinds Edward Saïd een recht en dus ook een plicht, een die, zag ik nu, natuurlijk ook gold voor benoeming en ontsluiting. Het Indische moest zichzelf

vertellen, niet via het onbekende (nasigoreng), maar via het al bekende (ruikt lekker). Uit de 10.000 dingen die ik had kunnen kiezen, koos ik uit mijn 127 banden de thema's natuur, eten, familie en muziek, thema's die in alle toonaarden in de vertellingen op de banden terugkomen. En precies de thema's waar de Indische cultuur al om bekend staat: dat heerlijke Indischeten, die warme familiebanden, de spreekwoordelijke gastvrijheid, de Indorock en de krontjong. Hollanders, weet ik uit ervaringskennis, worden nu eenmaal van oudsher krachtig aangetrokken door hun eigen clichébeelden over ons. En clichés, vertelt mijn ervarings-deskundigheid mij bij voortduring, zijn altijd ook waar. In de fase van het presenteren kunnen clichés dus mooi als entree dienen om de broodnodige eerste interesse te wekken van een breed publiek, inclusief de subsidiegever. Maar om *voorbij* het cliché te komen moest ik wel weer terug naar de bron.

Presentatie

Terug naar de bron, en naar de vertellingen, en naar de woorden van de vertellers zelf. Want waarom zou je andere, Nederlandse gebruikelijke thesauruswoorden, gebruiken dan de vertellers zelf? Via woorden als gendie, grind, pantjoeran, de put, mangga, pondokje, bijgebouwen, bouwde ik –*bottom up*- de Indische thesauruswoorden op: achtergalerij, achtererf. Vanuit woorden als tettelan, koerang zoutzoetzuur, vers water, tjabévoordesmaak, goelahjawavoordekleur, vond ik een overkoepelend trefwoord als Kirakira. Woorden als Medarie, Barongan, Japansetijd, Pager Alam, Makassar, Holland, Nederland vielen nu als vanzelf onder paraplutrefwoorden als landverhuizing, familiegeschiedenis, geschiedenis van de Indische cultuur. Allemaal trefwoorden die in het Nederlands inadequaaf tuin of natuur, of koken en eten, of migranten, nieuwkomers en inburgering zouden luiden, inadequaaf omdat ze de gevoelswaarde niet hebben van de Indische woorden. Met die

Indische trefwoorden lokte ik heel andere vertellers dan met de Nederlandse equivalenten. Indische vertellers namelijk, met wie ik vervolgens zogenaamde themakumpulans inrichtte, een fenomeen dat enge buurthuiswerkers waarschijnlijk inadequaaf doe-kumpulans zouden noemen. In levende taal: met de tuinliefhebbers maakten we een achtererf, eerst pratend, toen echt. Met de eet-praters gingen we eten en dus koken, want dat is onlosmakelijk met elkaar verbonden binnen de Indische cultuur. De muziekvertellers speelden gitaar voor ons en samen zongen we romantische aria's en liederen en krontjong. Met de grootfamilie, mijn eigen familie trouwens, trokken we in diverse kumpulans de familieband aan door samen te zijn en over onze familie te praten. Themakumpulans: nasigoreng voor de ziel! En wat leverden ze nou op?

Het Achtererf

Het Achtererf is een overkoepelend begrip voor dat deel van het huis waar zich het intieme huiselijke leven afspeelde. Hier in Holland werd dat de keuken, of de serre. Met on-Hollandse gastvrijheid nodigde het Openluchtmuseum in Arnhem ons uit zo'n Indisch achtererf in te richten. We plantten er de tropische gewassen, en struiken uit het gematigd westeuropese klimaat die in de kumpulans genoemd waren. Allerlei 'attributen', die volgens onze vertellers een achtererf tot achtererf maken, kregen er een plaats. Die omgekeerde groene flessen bijvoorbeeld om een perk of pad mee af te palen, een bepaald soort grind, omdat dat een bepaald soort geluid maakt. Een afdakje bij wijze van achtergalerij, natuurlijk een put, en een gendie, een pondokje, en een pantjoeran voor het geluid en de geur van water. *En passant* merkte ik hoe de Indische thesaurustermen van Nederlands naar Indisch naar Indonesisch (Javaans of Maleis) gaan, vanzelfsprekend, omdat ze onderdeel zijn van de cultuur en tegelijk werd duidelijk

dat vertaling overbodig was, omdat de woorden in de eigen context getoond werden. Zo ontstond nee, *juist niet* een reconstructie van een historisch achtererf. Maar een Indische plek met de connotatie van een achtererf, opgetrokken uit herinneringen, een eigen context voor Indische vertellingen. In die eigen context konden ook de herinneringen zelf een vorm krijgen. Al die kleine en grotere vertellinkjes over het leven op een Indisch achtererf uit al die banden, zijn, voor zover verstaanbaar, door mij losgeknipt tot flard, de flarden thematisch gerangschikt, en op een dubbelcd gezet. Hij is op het Indisch Achtererf in Arnhem te beluisteren. En in die eigen, zelfgeschapen context zitten onze vrijwilligers, en doen wat ze thuis ook zouden doen. Zij zitten niet tussen versteende, museale voorwerpen, laat staan dat ze dito gedrag van "zoals het vroeger was" naspelen voor museumbezoekers. Ze werken gewoon in de tuin, zitten wat in het pondokje, ze praten met elkaar en de bezoekers. Ze schateren bij de meest

gestelde vraag van de museumbezoekers: wonen jullie hier? Ja! En knikken instemmend mee bij de meest gehoorde opmerking: “het lijkt hier wel een tropisch buitenland”. Het Achtererf wordt niet zomaar bekeken, het wordt bezocht. De museumbezoeker schuift aan en vraagt, maar liever nog en even vanzelfsprekend: hij en zij vertelt zelf. Over het eigen achtererf hier in Holland of Indië, of in Suriname of Canada. Over het Indisch leven toen en nu, en het niet-Indische leven tezelfdertijd in de 1^e, 1,5^e 2^e of jongere generaties. Kortom het Achtererf doet waar het wat mij betreft om gaat: het *vertelt* verhalen en *genereert* ze. Zijdelijks, wederzijds en “op z’n Indisch”, in eigen context. Zo presenteert het Indisch Achtererf de immateriële Indische cultuur, aan de hand van de opgespoorde verhalen. En ontsluit tegelijkertijd de opgespoorde verhalen waarin de immateriële cultuur zich genesteld heeft. Het wederzijdse is wat mij betreft wel het allerleukste aan het Kumpulanproject.

Kookkumpulans

Wat het Achtererf is voor de vertellingen over het dagelijks leven, zo is koken de habitat voor de Indische eetcultuur. In de eerste kumpulans vroeg ik om lievelingskostjes. Dat bleek nooit echt snoep te zijn, maar eten. Dus vroeg ik om gerechten, en daarvan de recepten. Nou probeer ze die maar eens te ontfutselen. Hoeveel kip voor de soto, tante? “Dat hangt ervan af toch”. Hoeveel kemiri in de boemboe, mam? “Oh, een beetje. Nee nóg een beetje”. Koken dus maar. Helpt dat? Welnee! Is het nu klaar, tante? “Proef maar, dan weet je het”. Is het af, mam? “Ruik dan! Of er iets ontbreekt!” Moet er nog wat bij, oma? “Yahallah! ogen als karbonkels, en dan nog vragen!” Ze zeggen ook niet wat ze gaan doen. De camera er bovenop, twee camera’s zelfs voor de zekerheid. En nog misten we het moment, cruciaal bij het bereiden van groente, dat de pan van het vuur gehaald werd toen de kool erin ging. Ze doen ook niet wat ze zeggen.

De gevraagde mergpijp voor de bouillon bleef liggen, ze gebruikten de tettelan, het vleessnijsel, de eigen context voor een piepklein vertelsel over “vroeger bij mammië, die man kwam aan de deur met tettelan”. Maar dat zag en hoorde ik dus allemaal pas later, op de banden. Ik had het al wel kunnen weten, want mijn moeder deed het zo, en ik dus ook, en mijn dochter dus ook. Ik had het alleen niet door. Ik zag pas op die banden hoe de kookcultuur van de oudste generaties zich in de reflexen van de volgende generaties, inclusief die van mijzelf, genesteld had. Dat de cultuuroverdracht plaatsgevonden had, hoezeer wij, mijn zusjes en ik, onze hele generatie, ons er ook tegen verzet hadden met behulp van de *roaring* ‘60’s. Niet de *hardware*, recepten, kenden we. Maar wel de *software*: hoe de gerechten gemaakt moesten worden. Goed oeleken, fijnwrijven, goed mengen, goed goreng ja, en hedúld ja, wachten tot de olie komt bovendrijven, op de banden zag ik dat wij, de Tweede generatie, dat gewoon ook zo deden. Zag ik hoe wij gevormd moeten

zijn toen we 8, 9, waren, wat wij gezien moeten hebben met onze ogen als karbonkels, wat we nagedaan en zelfs al doorgegeven hebben. Het beeldfilmpje *Kirakira* dat uit de kookkumpulans ontstond, met in de hoofdrollen geen personen maar 4 gerechten, biedt dus niet alleen een inkijkje in de Indische kookcultuur, maar ook in de cultuuroverdracht tussen de vooroorlogse en naoorlogse generaties. Maar zijdelings ja, voor wie het doorheeft.

Familie

De grootfamilie tot slot deed in optima forma in de themakumpulans over familie wat de stille kracht is van het Kumpulanproject: zijdelings informatie leveren én genereren over op te sporen elementen van de levende immateriële cultuur. De oudste generaties deelnemers (83 en 72 jaar oud) waren op Java geboren, en de jongsten –teeners- in Nederland, Brazilië en Afrika. Zoals een Indische groep, gestuurd door het Protocol betaamt, vroegen we vooral naar de ander. “Waar

was jij toen ik [daar] was? Die schijnbaar eenvoudige vraag, was een zijdelingse vraag. Een die, gezien het leeftijdsverschil tussen onze deelnemers, naar het dagelijks leven tijdens kolonialisme, twee oorlogen, dekolonisatie, landverhuizing en vestiging elders vroeg. Uit brokstukken en flarden, verwijzend liefst, indirect, en afgewisseld met uitgebreide verhalen over hilarische voorvallen om te kunnen weglachen wat te dichtbij komt of te pijnlijk is, vormde zich het familieverhaal. Onbegrijpelijk misschien voor wie naar de registratietapes kijkt en alleen hoort vertellen over individuele levens, over opgroeien, schoolgaan, trouwen, kinderen krijgen, scheiden, verhuizen, van baan of van land wisselen. Dat familieverhaal heb ik vastgelegd op de dvd *10.000 dingen*, getiteld *NaarHolland*. De eigen context bracht ik aan door beeld- en geluidmateriaal uit de familie-archieven. En wie het door heeft, hoort en ziet zo ook het andere verhaal: hoe de wereld-geschiedenis ingrijpt op de loop van een leven. Hoe oorlogen het dagelijks leven van individuen verwoesten en zo'n hele familie ontwortelt.

Hoe individuen dankzij en met elkaar overleven en welke strategieën zij daarvoor gebruiken en ontwikkelen. En uit dat verhaal, als olie die boven komt drijven omdat de boemboe eindelijk goed gegorengd is, rijst –maar zijdelings- een geschiedenis van de Indische cultuur. Niet vanzelf, maar wel sprekend. Om dat verhaal eruit te krijgen heb ik, net als bij de vertellingen over het Achtererf, de moederband in vertelflarden geknipt om deze in een nieuwe rangschikking, op plaats en vervolgens chronologisch, bij elkaar te zetten. Een ingreep die af te lezen is aan de hoofdstukindeling, de hoofdstuktitels en hoofdstukvolgorde op de dvd. In deze eigen context vertellen de vertellingen de ingrijpendste en aangrijpendste gebeurtenis uit het recente Indische verleden: hoe het Indische in de tweede helft van de 20^e eeuw van een Indonesische thuiscultuur een Nederlandse subcultuur werd.

Samenvattend moet ik ronduit bekennen dat het door mij verzamelde materiaal niet op traditionele wijze via een-op-een interviews is opgespoord, noch traditioneel-wetenschappelijk via een thesaurus ontsloten is, of zoals ook gebruikelijk is door een kunstenaar tot een artistiek product verwerkt is. Ik heb natuurlijk wel van relevante expertise gebruik gemaakt. Maar ik heb alles anders gedaan. Ik heb een bron verzameld die zichzelf ontsloot door zichzelf te presenteren in een eigen context. Door het moederbandmateriaal aan flarden te knippen, te herrangschikken, aan te vullen met ander materiaal uit dezelfde bron, en met relevante en actuele historische en ervaringskennis. 'k Weet niet of dat de bedoeling was, ik ben er niet gerust op. Om traditioneel-wetenschappelijk verantwoord controleerbaar te zijn, heb ik mijn Indisch archief daarom zichtbaar gemaakt. Alle tot

flarden verknipte banden met nog 10.000 dingen heb ik samengebracht in *Barang voor onderweg*, een computerspel van de Tweede Generatie, ook opgenomen op de dubbeldvd *10.000 dingen*. Wie wil kan hiermee het spel van de Indische-cultuur-overdracht naspelen. En net als wij van de 2^e generatie, ook een poging wagen om van al die flarden die wij van onze thuiscultuur opvingen chocola te maken, of nasigoreng dan. Een verhaal dus waar je wat aan hebt. Want als ik dat kan met die flarden, dan kan iedereen het. Zo gaat het: wat onzinnig is, kan weg, wat zinnig is houden we erin. Dat recept bijvoorbeeld, bewaren dus! En gebruiken. En aanpassen aan je eigen smaak. En doorvertellen aan je buurvrouw. En aan je dochter. Dan weten we tenminste waarvoor we het gedaan hebben. Dat opsporen, bewaren en presenteren van ons immaterieel cultureel erfgoed. Al.

Amsterdam, Imagine IC, 10 maart 2005

Edy Serieze